

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Задорожна Ніна Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми історії української мови, лінгводидактики, мовної комунікації.

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО В ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТВОРАХ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Ольга КИРИЛЮК (Кіровоград)

У статті здійснено дослідження мовних засобів творення комічного в публіцистичних творах В.Винниченка. Здійснено аналіз лексичних одиниць, що сприяють створенню комічного ефекту.

Ключові слова: лексичні засоби, мовні засоби, комічний ефект.

This paper studies the language means of comic creation in V.Vynnychenko newspaper works. The lexical units that promote comic effect creation are analyzed.

Key words: language means, lexical units, comic effect.

Протягом тривалого часу проблема комічного посідає особливе місце в історії європейської науки, постійно перебуваючи в полі зору дослідників. Комічне розглядають з різних поглядів: як естетичне явище, як явище художньої літератури, як особливість народної культури, а також як мовне явище. Комічне як філософсько-естетичну категорією визначає О.М.Калита, зауважуючи, що комізм „пов’язаний із певним протиріччям, що виникає або внаслідок властивостей об’єкта комічного сприймання, або в свідомості суб’єкта, тобто не лише міститься в об’єкті, але й залежить від особливостей світогляду суб’єкта, від соціальних чинників” [1, с. 7]. Як стилістичну конотацію комічне розглядає Т. А. Шульга, наголошуючи, що ця конотація „визначається тематикою, аксіологією, спрямованістю спілкування письменника зі своєю аудиторією через текст, зорієнтований на виявлення невідповідностей або ж алогічних суперечностей в реальному житті, що зумовлюють виникнення сміхового ефекту” [3, с. 3].

Проблема комічного, а також лінгвістичні засоби його вираження в художніх творах були об’єктом вивчення багатьох дослідників, зокрема, Н.Н.Бочегової, Т.О.Буйницької, О.А.Земської, П.Б.Коржевої, А.З.Леськів Е.В.Максименко, В.В.Овсянникова, В.Я.Проппа, О.Ю.Титаренко та ін. Однак і на сучасному етапі розвитку лінгвістики вивчення мовних засобів створення комічного ефекту залишається актуальним.

Сучасна наука розглядає термін “комічне” як родове поняття на позначення різноманітних явищ, здатних викликати сміх. При цьому комічний ефект може створюватися будь-якими мовними засобами. Серед виявів комічного дослідники виділяють гумор, іронію, сатиру та сарказм.

Об’єктом лінгвістичних досліджень комічного в художній літературі стають мовні засоби творів різних жанрів – сатирико-гумористичних,

політичного роману, гуморесок, пародій, ліричних творів та ін. Показовою в цьому плані є публіцистична спадщина Володимира Винниченка.

Метою пропонованої статті є вивчення лексичних засобів творення комічного в публіцистичних творах В. К. Винниченка. Об'єктом дослідження стали мовні засоби створення комічного ефекту у двох статтях автора – „Одвертий лист дрібного буржуа” та „Одвертий лист до М.Горького”. Загальний „знущальний” зміст згаданих творів і визначає набір певних лексичних засобів, що сприяють оптимальному вираженню „негативного” авторського ставлення до опонентів.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) систематизація мовних засобів створення комічного ефекту в пропонованих статтях;
- 2) здійснення аналізу лексичних одиниць, що сприяють створенню комічного ефекту у вираженні негативного ставлення до опонента.

Виділяють загальні особливості мовних одиниць, які є засобами творення комічного. Так, О.А. Шумейко зазначає, що „мовні засоби як конструктивні елементи поетичного образу, який реалізує комічне (гумористичне, іронічне, сатиричне, саркастичне) начало, характеризуються правилами поетичної граматики, серед яких порушення усталеної в мові традиційної сполучуваності слова, поєднання різностильових мовленнєвих шарів, відхилення від словотворчих, морфологічних норм тощо” [4, с. 7].

Аналізований матеріал засвідчує актуалізацію для творення різних видів комічного таких лексичних шарів, як оцінна лексика, поетичні новотвори, росіянізми, фразеологізми, лайлива лексика та ін.

Оцінна лексика. У зазначених творах спостережено використання автором різних шарів оцінної лексики, причому як літературної, так і розмовної.

Гумористичному контексту властиві певні параметри лексичної **синоніміки**. Зокрема це помітно у використанні автором засобів звертання до опонентів. Так, в „Одвертому листі дрібного буржуа” для вираження фамільярності письменником уведено такий синонімічний ряд стосовно опонентів – критиків роману „Сонячна Машина”: *хлопці, голуб'ята, хлопчакі, хлопчата, голуб'ята мої, сердега* та ін. Наприклад: *Та де ж і коли, у якій країні ви бачили, хлопці, таку дрібну буржуазію...*(ЛБ, с. 184). *Хоч ви й кажете, що читали „Сонячну Машину”, та я вам, голуб'ята, раджу іще раз її прочитати* (ЛБ, с. 184). *Та як же смієте ви, хлопчата, ганьбити отою гидотною „Сонячною Машиною” наше чесне ім'я?!* (ЛБ, 185). *Та й навіть не саму формулу, голуб'ята мої, бо вона ж там є у цьому романі* (ЛБ, с. 186). *Сердега Демченко цілий перший том проблукав...* (ЛБ, с. 188).

Такі лексичні одиниці підкреслюють бажання автора вказати на недосвідченість опонентів, їхню певну непрофесійність. Про це свідчать й інші характеристики. Наприклад, стосовно опонентів автор використовує іменник **паламарі** (паламар – служитель православної церкви, що

допомагає священику під час богослужіння; дячок, псаломщик, причетник, дяк, псаломник [2, с. 517]), протиставляючи їх іншим – „не-паламарям” – тобто усім тим, хто „адекватно” сприймає роман „Сонячна Машина”: *А ви, паламарі, слухаєте, кліпаєте... вухами і, не чуючи ні дзвону своєї дзвіниці (не комуністичної, а Демченкової), ні барабану, плюєтесь і всі ці химери скидаєте нам...* (ЛБ, с. 187). Винниченко вдається до іронічного порівняння – „коли ж **паламарі** на тій підставі, що вони теж уміють співати .. на крилосі, беруться бути експертами та суддями опери, то результати бувають точнісінько такі самі, як із вашою експертизою над „Сонячною Машиною”. Інколи автор увиразнює комічний ефект використанням у звертаннях епітетів: бідлашні, бідні, кумедні. Наприклад: *А бідлашні паламарі скільки не шукали, скільки не придивлялись, - нема ніякого пролетаріату в книзі!* (ЛБ, с. 188). *Прочитати цю книгу, а потім послухати цих кумедних прокурорів, так у кожній порядній, мирній тверезої людини ... в мозку все перекрутиться* (ЛБ, с. 183).

Показовим є використання на позначення процесу вивчення критиками роману „Сонячна Машина” дієслів з відтінком зниженості як синонімів до слова „читати”: *проблукав, пролазив*. Наприклад: *А подивіться на цю реальність в образі паламарів: читають, лускають насіння і крізь зуби зневажливо чвиркають...* (ЛБ, с. 189). *Сердега Демченко цілий перший том проблукав і аж десь на 250-й сторінці надибав на якийсь пролетаріат, та й то такий миршавий, що тільки плюнув Демченко і пішов на свою дзвіницю* (ЛБ, с. 188). *Те саме ж і з Річицьким вийшло, хоч він аж усі три томи пролазив од краю до краю* (ЛБ, с. 188).

Такий негативний відтінок притаманний й іншим дієсловам, за допомогою яких здійснюється характеристика діяльності опонентів: *одпльовуватись, плюнувши, чвиркають, примостити, накидали*. Наприклад: *Не знаючи, куди примостити цю книгу, накидали її... дрібній буржуазії!* (ЛБ, с. 183); *... читають, лускають насіння і крізь зуби зневажливо чвиркають...* (ЛБ, с. 189); *От прочитали ви чи не прочитали ... „Сонячну Машину”, звичайної формули не знайшли і зразу ж давай одпльовуватись: тьху на тебе, дрібно-буржуазна нечиста сило!* (ЛБ, с. 186); *Та й собі плюнувши, пішов до Демченка на дзвіницю* (ЛБ, с. 188).

У створенні комічної оцінки автор вдається до зіставлення поведінки людей з поведінкою тварин. Така зооморфна семантика спостерігається в „Одвертому листі до М.Горького”. Досягнення зазначеного ефекту ґрунтується переважно на використанні відповідних лексем, що мають звуконаслідувальне походження і використовуються для характеристики дій, вчинків опонента: *гарчить, гаркнули, закрятати* та ін. Наприклад: *Бо Вами ... кермують не дані науки й життя, а оця „барська антипролетарська ідеологія”, оця великодержавницька ідеологія власника, оця психіка зоологічного націоналізму, що просто гарчить у душі...* (ЛГ, с. 195) *І тільки Ви перший зробили це і гаркнули: „Не было, нет и*

быть не может! Не разрешаю!» (ЛГ, с. 197). ...коли мали змогу **закрякати** *оте старе-старе „Не было, нет и быть не может»...* (ЛГ, с. 198).

Вдається автор і до використання слів із суфіксами демінутивності. Наприклад: *Одрізайте собі на здоров'ячко не тільки ноги, а й голови* (ЛБ, с. 189). *А тут раптом задумала собі купка людей міждержавну інтригу і за якийсь десяток-другий років взяла й створила з частини одного неподільного народу цілком новий, штучний народ* (ЛГ, с. 193).

Також саркастична конотація виникає тоді, коли письменник навмисне вдається до обігрування образу буревісника, перенісши його на самого Горького. Автор здійснює протиставлення цього образу (з характерною для нього семантикою – „визволителя поневолених народів”) символу „чорного ворона”. Однак при цьому вдається до „зниження” семантики останнього, шляхом використання епітетів *смішний* і *анахронічний* та дієслова *закрякати*: *А Ви самі, громадянине Горькій, ... з того буревісника визволення поневолених народів ... перевернулися на смішного, анахронічного чорного ворона валуєвицини, коли мали відвагу закрякати...* (ЛГ, с. 198). Варто наголосити на вживанні саме дієслова *перевернулися*, що є певним натяком на образ *перевертня* (за народними повір'ями – людина, чаклуванням обернута на тварину або предмет; вовкулак; нечиста сила, що прибрала вигляду кого-, чого-небудь; людина, що зрадила свої переконання [2, с. 561]), що певним чином підсилює зооморфну конотацію.

Росіянізми. Прийом використання росіянізмів спостережено саме в „Одвертому листі до М.Горького”. Адже приводом створення листа стало зауваження М.Горького про те, що „знаходяться дурні та злочинні люди, які в'явили собі, ніби українське „наречіє” є справжня мова і на цій підставі переслідують руську мову, руську культуру та руських людей в Україні” (ЛГ, с. 191). Це дає підстави кваліфікувати використання Винниченком таких лексичних одиниць як своєрідних ключових слів, які виражають зіткнення двох культур, ідеологій – української та російської. Наприклад: *...Англія, за прикладом Німеччини, теж хоче „отторгать” і „расчленять” Росію* (ЛГ, с. 193). Спостережено також прийом уведення цілих висловів російською мовою: *„І тільки Ви перший зробили це і гаркнули: „Не было, нет и быть не может! Не разрешаю!»* (ЛГ, с. 197); *Пам'ятаєте, як ...у розмовах за мною вигукували: „Прекрасный язык! Милый язык! Люблю! Давайте, давайте издавать!”* (ЛГ, с. 194). Показовим є застосування фонетичного принципу передачі слів російської мови за допомогою літер української абетки. Наприклад: *Взяли німці мапу Росії, єдиної та неділімої...* (ЛГ, с. 192); *Українські працюючі маси, ховаючи буревісника, мають право вимагати хоч цього від його* (ЛГ, с. 198); *Ви на це відповіли, що дивуєтесь, для чого люди намагаються з „наречія” робити мову...* (ЛГ, с. 191).

Фразеологізми. У досліджуваних творах спостережено активне використання автором фразеологічних одиниць, що також сприяє

створенню оцінної характеристики об'єкта: *Ми ж такі герої, а про нас а-ні-теленя* (ЛБ, с. 186); *А з пролетаріатом чиста халена в бідних хлопців приключилася* (ЛБ, с. 188); *А тоді вже можете собі й у свої демченківські дзвони калатати, й у барабани бити, і пролетаріатові своєму голову макітрити* (ЛБ, с. 189); *Бачите, хлопці, крім того, що в політграмоті ви вовка не з'їли, але, як гарненько причитатись до вашого писання, то з його видно, що не духом, не психікою ви комуністи, а службою* (ЛБ, с. 186); *Чи збиває вас з панталіку, що все таке реальне в романі?* (ЛБ, с. 187).

Письменник вдається до використання фразеологізмів також і для характеристики власного сприймання діяльності опонентів: *Але, прочитавши після того писання отих прокурорів, аж очі випріщив: чи я – дурний і читати не вмю, чи оті хлопці ще не навчилися ні читати, ні розуміти* (ЛБ, с. 182). *Прочитати цю книгу, а потім послухати цих кумедних прокурорів, так у кожної порядної, мирної й тверезої людини або волосся догори полізе або в мозку все перекрутиться* (ЛБ, с. 183). *Як видно кожному не-паламареві, вся книга повна того пролетаріату, як гарбуз насіння* (ЛБ, с. 188)

Для створення комічного ефекту автор зрідка звертається до прийому контамінації фразеологічних одиниць, а саме телескопічного способу, який виявляється в складанні початкового елемента однієї фразеолексеми з кінцевим елементом іншої, наприклад: *А ви, паламарі, слухаєте, кліпаєте... вухами...* (ЛБ, с. 187). Відбувається поєднання двох фразеологізмів *кліпати очима* (виявляти збентеження, розгубленість) та *хлопати вухами* (не розуміти).

Спостережено й творення *афоризмів*, що свідчить про глибокий життєвий досвід автора, його філософське, іронічне осмислення життя. Наприклад: *... громадянин Горькій, ...Ви вважаєте українську мову за „наречіє”. Ви можете собі вважати, що Дніпро впадає в Москва-ріку, - від цього Дніпро в Москва-ріку не впаде і ніякої географічної пертурбації не станеться* (ЛГ, с. 191).

Лайлива лексика. Зрідка автор вдається до використання ненормативних лексичних одиниць. *Куди ж її, чортову рахубу, примостити?!* (ЛБ, с. 186). *Бо виходить, що все те страхіття та паскудство, що проповідує „Сонячна Машина”, є ідеали й проповідь... дрібної буржуазії!* (ЛБ, с. 183) *Яка ж це в чортового батька пролетарська література!* (ЛБ, с. 188). *Геть к чортам свинячим таку літературу!* (ЛБ, с. 189). *Та як же смієте ви, хлопчата, ганьбити отою гідотною „Сонячною Машиною” наше чесне ім'я?!* (ЛБ, с. 185). *І все ж отто через те, що в тій чортовій книзі ні дзвіниці тобі, ні барабана немає, - ні зорієнтуватися ні на що, ні під що марширувати* (ЛБ, с. 188). Інколи спостерігають авторські новотвори: *кричущо-дурнувати* (ЛБ, с. 186).

В „Одвертому листі дрібного буржуа” для посилення комічного ефекту письменник вдається до уведення в текст анекдоту.

Отже, результати дослідження мови творів Володимира Винниченка „Одвертий лист дрібного буржуа” та „Одвертий лист до М. Горького” засвідчили використання письменником різних лексичних засобів творення комічного, серед яких переважає оцінна лексика. Показовим є також використання фразеологічних одиниць та росіянізмів.

Умовні скорочення

ЛБ – Винниченко В. Одвертий лист дрібного буржуа // Винниченко В. Публіцистика / Винниченко В. – Нью-Йорк – К.: ІН НАНУ, 2002. – С.182–189.

ЛГ – Винниченко В. Одвертий лист до М. Горького // Винниченко В. Публіцистика / Винниченко В. – Нью-Йорк – К.: ІН НАНУ, 2002. – С.191–198.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Калита О.М. Мовні засоби вираження іронії в сучасній українській малій прозі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.М. Калита. – К., 2006. – 20 с.

2. Новий тлумачний словник української мови. У 3-х томах. Том другий / Укладачі: В.В.Яременко, О.М. Сліпушко. – К.: Аконт, 2006. – 926 с.

3. Шульга Т.А. Гумористичний компонент у семантиці лексичних і фразеологічних одиниць мови творів Євгена Дударя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. А. Шульга. – К., 2009. – 22 с.

4. Шумейко О.А. Мовні засоби творення комічного в сучасній українській поезії (на матеріалі творів другої половини ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.А. Шумейко. – Харків, 2007. – 22 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кирилюк Ольга Леонідівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: ономастика, словотвір, морфологія української мови.

СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ СЛОВОФОРМ МІСЦЕВОГО ВІДМІНКА В ЛИСТАХ В. ВИННИЧЕНКА

Світлана КОВТЮХ (Кіровоград)

У статті досліджено особливості використання словоформ місцевого відмінка в епістолах В.К. Винниченка, зокрема семантико-синтаксичні функції, уживання відмінкових закінчень, прийменників, у тому числі і з топонімами, тощо.

Ключові слова: епістолярний стиль, епістола, місцевий відмінок, словоформа.

The article runs about the peculiarities of the use of the wordforms locative case of the in the epistles by V.K. Vynnychenko. The author considers semantics and syntactical functions of the use of the adjectives case endings including toponyms.

Key words: epistolary style, epistle, locative case, wordform.

Епістолярна спадщина письменника, громадського й політичного діяча В.К. Винниченка завжди перебуватиме в колі наукових зацікавлень літературознавців, істориків, політологів, мовознавців, митців, оскільки дає